

М. Д. ГІНЗБУРГ
(Харків, Україна)

ТЕРМІНИ ПРОЦЕС, ДІЯ, ПОДІЯ, СТАН У МОВОЗНАВСТВІ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Показано, що термінами *процес, дія, подія, стан* у різних розділах мовознавства й у термінознавстві позначають різні поняття позамовної дійсності. Тому в наукових і навчальних публікаціях треба чітко зазначати, у якому значенні вжито ці терміни.

Ключові слова: термін, визначення, предикат, термінознавство, аспектологія.

Термін — це словесне позначення певного загального поняття¹ в конкретній предметній сфері [28, п. 3.4.3]. Щоб виконувати цю функцію, термін має відповідати певним вимогам, основними з яких є: системність, відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю, однозначна відповідність терміна поняттю; раціональна стислість; стилістична нейтральність, словотворча (дериваційна) здатність, мовна правильність, переважність рідної мови, згармонізованість термінів (тобто узгодженість назв одного поняття в межах різних предметних галузей) [27, п. Г.2, Г.2.9]. Вимогу однозначної відповідності терміна поняттю не варто абсолютизувати — кожен термін має позначати лише одне поняття, й навпаки, — позначенням кожного поняття має бути лише один термін тільки в межах певної терміносистеми².

Мета цієї статті — привернути увагу мовознавців і термінологів до практики реального вживання тих самих мовних знаків³ як різних термінів не лише в різних царинах знань, а й у межах однієї, якщо використано різні класифікації понять.

Предметна сфера, до якої належать поняття "процес", "дія", "подія", "стан"

В одній із найперших граматик української мови читаємо: "Чинності⁴, події або стан можемо, добираючи до того відповідне дієслово, виразити так, що вони..." [24, с. 29]. Отже, з наведеної цитати можна зробити висновок, що в системі *позамовна дійсність* → *мова* (як інструмент формування та вираження думок) → *мовлення* наведені терміни позначають *певні класи понять моделі позамовної дійсності*, які мова виражає власними засобами. До

¹ *Загальне поняття* — поняття, що відповідає щонайменше двом об'єктам, які утворюють групу на підставі спільних ознак [28, п. 3.2.3].

² *Терміносистема* — відносно замкнена, кількісно обмежена множина термінів, що відбиває поняттєву систему певної предметної сфери на відповідному етапі її розвитку [27, п. 3.1].

³ Тут *мовний знак* — слово або словосполучення у графічній (звуковій) формі.

⁴ Сучасною термінологією — *дії*, тому що згідно зі словником [30, т. 2, с. 481] *чин* — це *действие, деяние*, а основне значення дієслова *чинити* — *делать*.

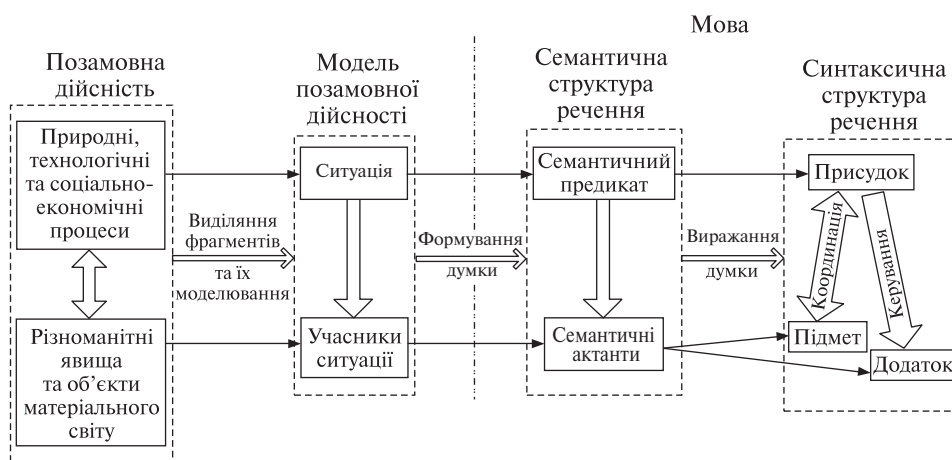

Рис. 1. Відбивання позамовної дійсності в мовленні

цих засобів належать зокрема семантичні (глибинні) структури та синтаксичні (поверхневі) структури речень (див. рис. 1).

Фрагмент позамовної дійсності моделюють, виділяючи *ситуацію* (як вияв динамічних і статичних ознак) та *учасників ситуації*, тобто *предмети* (речі, особи), пов'язані з цими ознаками. Ця логіко-семантична модель відбиває семантичні відношення між явищами, об'єктами та процесами позамовної дійсності й не залежить від особливостей конкретної мови.

У людській свідомості на підставі моделі фрагмента позамовної дійсності мовними засобами формується думка, що є образом цієї моделі, тобто семантична структура речення, елементами якої є *семантичний предикат* та *семантичні актанти* (*суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь* і *локатив*)⁵ [3, с. 217; 32, с. 15], пов'язані одне з одним предикатно-аргументними відношеннями. *Семантичний предикат* є ядром, а *семантичні*

⁵ *Семантичний предикат* (від лат. *praedicatum* — сказане) виражає ознаку, приписувану суб'єктові у певному часовому і модальному плані, тобто те, що висловлюють (стверджують або заперечують) про предмет думки. Термін *актант* (фр. *actant* — що діє) увів у науковий обіг французький лінгвіст Л. Теньєр на позначання предметів (речей, осіб), що є учасниками ситуації. Згідно із сучасними уявленнями, *актант* — це мовна конструкція, що заповнює семантичну валентність предиката. Кожний предикат супроводжують визначені ним *актанти*. Певний актант можна опустити лише в обмежених випадках. *Семантичний суб'єкт* — складник семантичної структури, що позначає носія ознаки. Цей складник вирізняється найширшим діапазоном сполучуваності, поєднуючись із предикатами будь-якого семантичного типу. *Семантичний об'єкт* — це залежний складник семантичної структури, що позначає предмет (річ, особу), на якого спрямована динамічна ознака суб'єкта. *Семантичний адресат* — це залежний складник семантичної структури, що позначає предмет (річ, особу), на користь чи на шкоду якого спрямована динамічна ознака суб'єкта. *Семантичний інструменталь* — це залежний складник семантичної структури, що позначає знаряддя або засіб, за допомогою якого виявляється динамічна ознака суб'єкта. *Семантичний локатив* — це залежний складник семантичної структури, що позначає місце, де виявляється динамічна ознака суб'єкта, напрямок і шлях його руху.

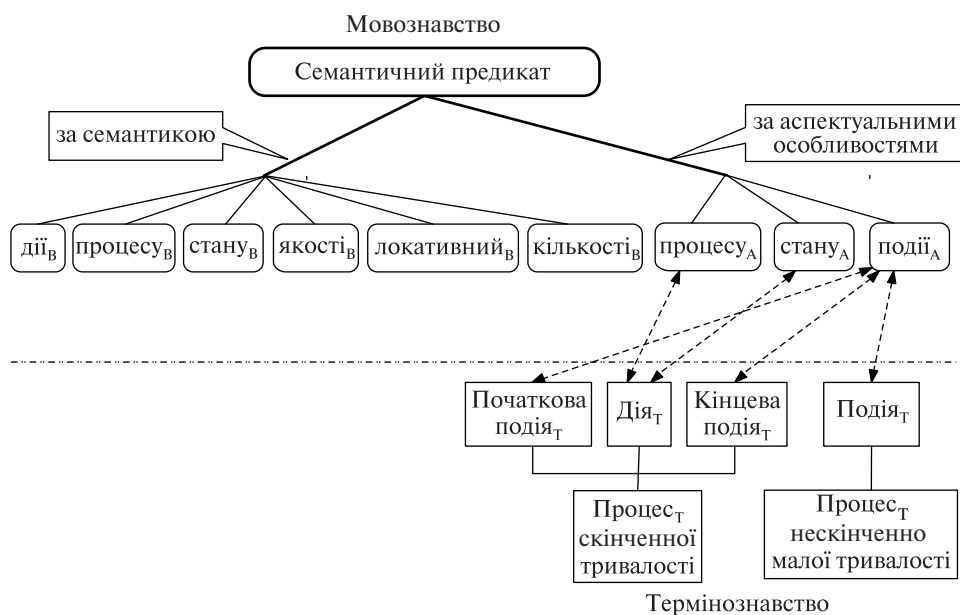

Рис. 2. Класифікації предикатів у мовознавстві та класифікація понять у термінознавстві, які описують модель фрагмента позамовної дійсності. Нижні індекси позначають: В — семантична класифікація предикатів І. Р. Вихованця, А — класифікація предикатів за аспектуальними особливостями, Т — класифікація понять термінознавства

актанти йому підпорядковані, оскільки саме предикат визначає кількість можливих аргументів (актантів) та їхній семантичний статус (суб'єкт, об'єкт тощо). Зауважимо, що *семантичний предикат* відбиває не *ситуацію* як таку, а її образ - уявлення мовця про неї, тобто те, що мовець хоче виразити. В аспектології *семантичний предикат* називають *станом справ* (рос. *положение дел*) [18, с. 4].

Щоб висловити думку мовними засобами, потрібно породжену семантичну структуру подати певною синтаксичною структурою (рис. 1): *семантичному предикату* відповідає *присудок*⁶ (граматичний предикат), а *семантичним актантам* — *граматичні актанти* — *підмет і додатки*. При цьому між семантичною і синтаксичною структурами речення таке саме діалектичне відношення як між змістом і формою, тобто одну семантичну структуру можна подати кількома синтаксичними структурами певної мови. Наприклад, позицію підмета може посісти і семантичний суб'єкт (активна конструкція), і семантичний об'єкт (пасивна конструкція). Обираючи ті чи ті мовні засоби, мовець зважає на обмеження, зумовлені особливостями певної мови та обставинами спілкування [18, с. 3].

Такий підхід дає змогу розмежовувати семантичні та граматичні категорії. Зокрема з терміном *предикат* пов'язують змістовий (тобто семантич-

⁶ *Присудок* (граматичний предикат) — це один із двох головних членів двоскладного речення, який виражає предикативну ознаку предмета і перебуває в синтаксичному зв'язку з іншим головним членом — *підметом* [31, с. 530].

ний) план цього члена речення, а з терміном *присудок* — передусім формальний (тобто граматичний) [31, с. 518]. Так само *аспектуальність* — це семантична категорія, а *вид дієслова* — граматична [18, с. 4].

Зважаючи на викладене, терміни *процес, дія, подія, стан* позначають певні класи понять *моделі позамовної дійсності* (яка є об'єктом досліджування конкретних предметних наук і термінознавства), а терміни *предикат процесу, дії, події, стану* — певні поняття *семантичної структури речення*, яка відбиває думку мовця про цей фрагмент позамовної дійсності (*семантична структура речення* є об'єктом досліджування окремих розділів мовознавства, зокрема функційної граматики, аспектології тощо). Отже, щоб з'ясувати, який зміст мовознавці вкладають у зазначені терміни, треба розглянути класифікації предикатів.

Класифікації предикатів

Сьогодні є велика кількість класифікацій предикатів за різними ознаками. Їх огляд подано, наприклад, у [13]. В українському мовознавстві найпоширенішою є шестикомпонентна класифікація предикатів, яку запропонував І. Р. Вихованець [2, с. 93–111], виокремивши за *семантикою* предикати дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні предикати (див. рис. 2).

В аспектології широко використовують трикомпонентну класифікацію за *аспектуальними особливостями* (рис. 2). Оскільки в різних класифікаціях той самий термін (мовний знак) уживають у різних значеннях, на рис. 2 і далі в тексті їх позначено нижніми індексами.

Класифікації предикатів І. Р. Вихованця

Розгляньмо детальніше кожний із шести компонентів цієї класифікації.

1. Визначальним, найпоширенішим семантичним типом предикатів є *предикати дії_в*, які позначають “діяльність, що породжується суб'єктом-діячем і ним активно і безпосередньо стимулюється” [2, с. 93]. *Предикати дії_в* реалізують дієслова зі значенням творення, переміщення в просторі, руху тощо. Наприклад: *Робітники споруджують // спорудили⁷ міст за допомогою сучасної техніки. Автомобіль під'їжджає // під'їхав до школи.*

2. *Предикати процесу_в* характеризують динамічну ситуацію, пов'язану зі змінюванням // зміненням станів або інших ознак предмета (речі, особи). Отже, *предикатам процесу_в*, як і *предикатам дії_в*, “властива ознака динамічності”, проте “на противагу предикатам дії предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно та безпосередньо не стимулюються” [2, с. 96]. *Предикати процесу_в* позначають динамічні явища в рослинному світі, кількісні та якісні зміни, що стосуються людини чи інших істот, різноманітні видозміни початкового стану предметів і речей. Наприклад: *Листя дерев жовтіє щоосені — Цього року листя дерев пожовтіло у вересні. Унаслідок забруднення довкілля люди частіше хворіють — Після*

⁷ Тут і далі двома скісними рисками (//) розділено видові дієслівні пари, а також відповідні віддієслівні іменники.

викиду шкідливих речовин багато людей захворіло. Вода кипить за температури 100°C - Вода швидко закипіла.

3. *Предикати стану_в* вказують на непостійну (тимчасову) ознаку предмета, яка не “відбиває його внутрішню сутність”, а “існує незалежно, автономно (в онтологічному плані) щодо носія стану, не потребує зусиль цього носія для своєї наявності”. *Стан_в* “є явищем, що виникає під впливом зовнішньої стосовно носія стану сили. Отже, предикати стану орієнтовані на “пасивний” суб’єкт”. “Певний стан як властивість якогось предмета, являючи собою змінну величину, передбачає, що цей предмет може перебувати і в інших станах”. *Стан_в* “охоплює відповідний відрізок на часовій осі. Охоплення ним часового відрізка зумовлює відсутність членування його упродовж даного періоду часу на окремі випадки. Стан стосується часових відрізків, а не точок на часовій осі. Він триває, продовжується і не зазнає упродовж відповідного проміжку часу таких змін, які б засвідчили перехід до іншого стану” [2, с. 98]. Центральну групу *предикатів стану_в* становлять незмінювані слова — *предикативи*, на зразок *тепло, холодно, спекотно, хмарно, варто, доцільно, можна, потрібно, слід, біда, жаль, виявлено, збудовано, зупинено* тощо. Останнім часом деякі українські мовознавці кваліфікують *предикативи* як специфічну групу аналітичних дієслів, які за значенневими, морфологічними й синтаксичними показниками зближуються з власне дієсловами, відрізняючись від них тим, що утворюються за допомогою зв’язок *бути, ставати // стати* тощо, які виражають дієслівні значення часу і способу, а також значення категорій особи й числа [31, с. 519]. Наприклад: *У приміщенні було спекотно. Порушень не виявлено*. Периферію предикатів стану формують власне дієслова на зразок *любити, кохати, ненавидіти, знати, вірити, думати* тощо, які не позначають ні дій, ні процесів, а виражають специфічні стани, спрямовані на певні об’єкти або на інші ситуації [2, с. 96].

4. *Предикати якості* “відрізняються від предикатів дії, процесу і стану як такі, що позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід’ємну щодо предмета ознаку. Тому якість не виникає подібно до дії, процесу і стану, не виявляє фазовості існування, характеризується цілісністю переміщення на часовій осі. Вона не переходить безпосередньо з однієї фази в іншу в кожний момент існування, а постає такою властивістю, з якою пов’язується типова своєрідність предмета, його відмінність від інших предметів. На відміну від предикатів дії, процесу і стану предикати якості стосуються параметрів відносної незмінності, стабільності, постійності, внутрішньої належності предметові” [2, с. 101–102]. Наприклад: *Речовина солодка на смак. Повітря було гаряче*.

5. *Локативні предикати* є різновидом предикатів стану, виділення яких ґрунтується на особливих формально-синтаксичних і морфологічних ознаках — наявності в реченні локативного компонента, вираженого прийменниково-іменниковим комплексом [13, с. 78]. Їх об’єднують у дві групи: *власне-локативні предикати*, що визначають статичну природу просторової ознаки (*бути, перебувати, розташовуватися, опинятися*), і *процесуально-локативні*, одні з яких передають водночас процес і локативний стан (*сидіти, лежати, стояти, висіти*), інші вказують на зміну стану і спрямування дина-

мічних змін на відповідні предмети (*падати, капати, опадати, хилитися* тощо). Наприклад: *Листя падає на землю.*

6. *Предикати кількості* виражають кількісну ознаку предмета й морфологічно оформлені числівниками та кількісними прислівниками. Наприклад: *Кімнат — чотири. Дітей — двоє. Покупців — багато. Автобусів — двадцять-тридцять. Дітей було близько двохсот. Землі в селян буде по 80 соток.* У шестикомпонентній класифікації предикатів їм відведено “найпериферійніше місце”.

Отже, термінами *дія_В, процес_В, стан_В* позначають ситуації позамовної дійсності, яким у семантичній структурі речення відповідають *предикати дії_В, процесу_В, стану_В.*

Класифікація предикатів за аспектуальними особливостями

З погляду частиномовного статусу граматичних предикатів (тобто присудків) можна виділити такі частини мови, як дієслова, прикметники, прислівники, числівники, а також іменники. Центральне місце серед предикатів посідають дієслівні предикати [32, с. 16]. Саме дієслова є єдиним граматичним носієм вищо-часових значень, і тому дієслівні предикати є основним засобом організації тексту.

Видові значення дієслів є об'єктом досліджування *аспектології* — спеціального розділу граматики, який вивчає *вид дієслова* як граматичну категорію, *видові пари* та *дієслівні роди*⁸. Усі ці поняття відбивають різні боки категорії *аспектуальності*, змістом якої є “внутрішній” час дієслівного процесу, або ж характер перебігу та розподілу дієслівного процесу в часі. Аспектуальність пронизує всю систему дієслівних форм сучасної української мови. Зважаючи на це та спираючись на праці аспектологів [7–10; 18–20; 26], розгляньмо класифікацію дієслівних предикатів за аспектуальними властивостями (рис. 2). Визначення (пояснення) основних аспектологічних понять цієї класифікації (різновидів ситуацій, уявлення мовця про які відбивають ці предикати) наведено у лівому стовпчику табл. 1.

В окремих аспектологічних класифікаціях вводять додатковий поділ за ознакою активності / пасивності суб'єкта або наявності / відсутності контролю з боку суб'єкта. Тоді ситуації, контрольовані суб'єктом, називають *діями_А* [9, с. 49; 20].

Порівнюючи дві класифікації предикатів (за семантикою і за аспектуальними особливостями), можна зробити висновок, що вони віддзеркалюють різні ознаки предикатів (див. рис. 2) і відповідно ситуацій. Наприклад, ситуацію *автомобіль під'їжджає // під'їхав до школи* згідно з класифікацією за семантикою описує *предикат дії_В*, не розрізняючи аспектуальну особливість ситуації (*під'їжджає* чи *під'їхав*). З погляду класифікації за аспектуальними особливостями це дві різні ситуації: *процес_А — під'їжджає* та *подія_А — під'їхав*. Одночасно зауважимо, що *предикати стану_В* та *стану_А* позначають

⁸ *Дієслівні роди* — ряди дієслів, які характеризуються морфологічною однотипністю та семантичною спільністю [3, с. 235].

Порівняння фундаментальних понять аспектології та термінознавства

Аспектологія	Термінознавство
<p>А. 1. У позамовній дійсності виділяють ситуації та їхніх учасників. Кожна ситуація співвідноситься з одним предикатом. Ситуація є родовим поняттям для понять “процес_А”, “стан_А” та “подія_А”¹.</p>	<p>Т. 1. Загальні поняття будь-якої царини знань відповідно до властивих їм ознак, характеру зв'язків і відношень об'єднуються у категорії — предмет, процес_Т, властивість, кількість та одиниці виміру [11, с. 54; 15, с. 29]. Процес_Т — це найширше поняття (категорія), що відбиває найзагальніші та найсуттєвіші ознаки позамовної дійсності, пов'язані зі змінюванням або зміненням стану предметів (речей, осіб). Процес_Т скінченної тривалості має три фази: початкова подія_Т, дія_Т і кінцева подія_Т [5].</p>
<p>А. 2. Стан_А матеріальної системи трактують як вияв певної сукупності її властивостей [10, с. 82–83].</p>	<p>Т. 2 Стан_Т — це сукупність наявних у певний момент часу значень характеристик предмета (речі, особи) [5].</p>
<p>А. 3. Стан_А — це ситуація, що зберігається незмінною протягом певного часового інтервалу² [7, с. 35; 26, с. 121].</p>	
<p>А. 4. Подія_А — це перехід у новий стан (у деякий момент часу мав місце один стан, а в певний наступний — уже інший)³ [7, с. 35–36]. Події_А — це “миттєві” ситуації, причому слово миттєві не треба розуміти буквально: фізично така ситуація може, відбуватися протягом певного проміжку часу, однак з погляду мови події_А нібито не мають тривалості і зводяться до точки на часовій осі, оскільки в них немає жодної проміжної фази [6]. У події_А початкова і кінцева межі сплавлені в один момент, унаслідок чого така ситуація не може бути перерваною, а потім продовженою [8, с. 21].</p>	<p>Т. 4. Подія_Т — це фаза (початкова або кінцева⁴) процесу_Т скінченної чи нескінченно великої тривалості або процес нескінченно малої (нехтовно малої або нульової) тривалості. Подія_Т відбиває перехід кількісних змін в якісні, тобто “стрибок” з одного стану в інший за нескінченно малий (нехтовно малий) проміжок часу [5].</p>
<p>А. 5. Процес_А — це ситуація, яка відбувається в часі та складається з фаз, що послідовно змінюють одна одну. На відміну від події_А процес_А не передбачає виникнення нового стану_А⁵ [7, с. 36]. Процес_А відбувається у межах міри якості, або ж приводить до її зміни, тобто події_А [9, с. 40].</p>	<p>Т. 5. Дія_Т — це фаза процесу_Т скінченної чи нескінченно великої тривалості, яка не містить початкової та кінцевої меж. Дія_Т відбиває нагромадження кількісних змін, тобто плавний перехід з одного стану в інший [5].</p>

¹ С. Г. Татевосов цю думку висловлює так: “Мы следуем соглашению, предложенному Б. Комри (Comrie 1976), в соответствии с которым “ситуация” используется как покрывающий термин для обозначения состояний, событий, действий, процессов и т. п.” [26, с. 111]. ² У праці А. Залізняка цю думку висловлено так: “Состояние — это положение дел, сохраняющееся неизменным на протяжении некоторого отрезка времени” [7, с. 35]. С. Г. Татевосов зазначає, що “состояние — ситуация, кото-

практично однакові ситуації. Спільним для предикатів $ді'_B$ та $ді'_A$ є активність суб'єкта, проте вони можуть описувати різні ситуації (як ми вже зазначали вище, *предикату* $ді'_B$ у класифікації за аспектуальними особливостями може відповідати *предикат події'_A*).

Отже, навіть у межах мовознавства *предикати* $ді'_B$ та $ді'_A$, *процесу*_B та *процесу*_A відбивають уявлення мовця про різні ситуації, тобто ці терміни відповідають різним поняттям.

Терміни процес, дія, подія, стан у термінознавстві

Розгляньмо тепер уживання цих термінів у *термінознавстві* — суміжній царині знань, яка сформувалася в окрему міждисциплінарну галузь знань, що перебуває на перетині чотирьох груп наук [14, с. 13, 218, 224–235]: 1) логіко-філософських; 2) математико-інформаційних; 3) мовознавчих; 4) предметних (природничих, технічних, суспільних та гуманітарних) (див. рис. 3).

Зауважимо, що логіко-філософські та математико-інформаційні дисципліни є методологічними для багатьох царин знань і, зокрема, базовими для термінознавства, а зв'язок із мовознавством зумовлений тим, що термінознавство є науковою дисципліною, яка використовує мову для розв'язання позамовних завдань [14, с. 153–165, 223].

Термінознавство має подвійний зв'язок із першими трьома групами наук (рис. 3):

1) воно широко використовує їхні поняття та методи й запозичає деякі терміни цих “батьківських” наук. Так, визначення основних категорій позамовної дійсності (зокрема *процесів*_T) ґрунтується на категоріях і методах *філософії*; систематизація та класифікація понять — на методах *логіки*; забезпечення єдності форми й значення термінів — на методах *семіотики*; моделювання позамовної дійсності, нагромадження, зберігання та передавання термінологічної інформації — на методах *математики*, *кібернетики* та *інформатики* (див. рис. 3).

Термінознавство також широко використовує поняття та методи *мовознавства*, оскільки *терміносистема* та *система визначень* — це дві інформа-

рая не претерпевает изменений с течением времени и не требует постоянного притока энергии для своего продолжения” [26, с. 121].³ В оригіналі цю думку висловлено так: “Событие — это переход в новое состояние (в некоторый момент имело место одно состояние, а в некоторый последующий уже другое)” [7, с. 35–36]. Окремі аспектологи, наприклад, С. Г. Татевосов, поділяють такі предикати на дві групи: “вхождение в состояние” і “вхождение в процесс” [26, с. 124].⁴ Теоретично будь-яку точку на лінії, що відповідає $ді'_T$, можна інтерпретувати як подію_T. Проте виділення такої точки вказує, що ми розбиваємо досліджуваний процес на два підпроцеси, а сама ця точка — кінець першого підпроцесує відносною (проміжною) межею, після досягнення якої процес продовжується на новому рівні, а сама досягнута межа стає новою точкою відліку (початком другого підпроцесу).⁵ В оригіналі цю думку висловлено так: “Процесс — это то, что происходит во времени. Процесс состоит из сменяющихся друг друга фаз. ... В отличие от события процесс не предполагает возникновения нового состояния” [7, с. 36]. “Под “процессом” мы понимаем длящуюся гомогенную ситуацию, состоящую из сменяющихся друг друга фаз” [Там само, с. 21].

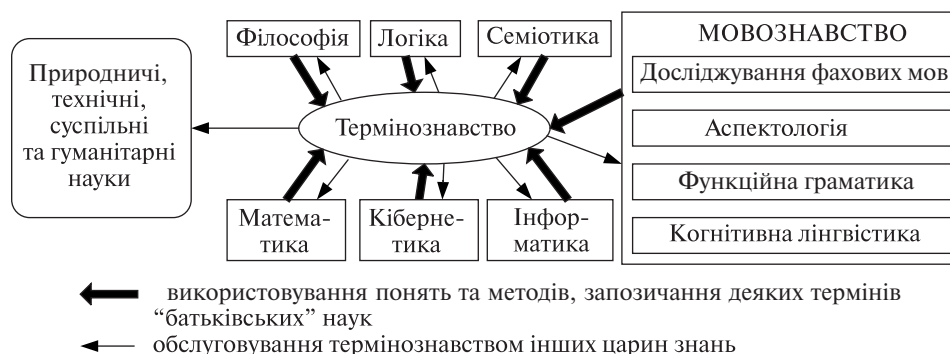

Рис. 3. Місце термінознавства в системі сучасних наук

ційні моделі предметної сфери (*згорнута і розгорнута*), що ґрунтуються на позамовних принципах, хоча й побудовані мовними засобами [14, с. 223]. Термінознавство пов'язане і з традиційними розділами мовознавства, і з відносно новими⁹ (див. рис. 3);

2) термінознавство обслуговує ці дисципліни, так само як і інші природничі, технічні, суспільні та гуманітарні науки, надаючи їм свої продукти.

Проте термінознавство не лише використовує методи та поняття “батьківських” наук, а й розробило власні методи. Як самостійна галузь знань [14, с. 13, 166] термінознавство має *власний предмет досліджування*. Цей предмет осмислено *спеціальними теоріями*, які пояснюють факти, що його стосуються, і мають *власний поняттєвий апарат*. Для української фахової мови найважливішою з таких термінознавчих теорій є *теорія подавання процесових понять*. Термінознавство створює *власні продукти* — *терміносистеми та системи визначень понять*, відмінні від продуктів інших наук, зокрема “батьківських”.

Теорію подавання процесових понять в українській фаховій мові було започатковано в працях В. Моргунюка [17], Б. Рицаря [22, передмова], В. Перхача [21] та інших термінологів. Ґрунтуючись на концепції, викладеній у [4], розроблено та затверджено стандарт ДСТУ 3966-2000 [29], у додатку Г до якого вперше застандартизовано правила позначання процесових понять. Сьогодні чинною є нова версія цього стандарту [27].

На нашу думку, чітким є тісний взаємозв'язок *аспектології та теорії подавання процесових понять в українській фаховій мові*, який зумовлюють такі чинники:

1) обидві концепції ґрунтуються на фундаментальних філософських категоріях *тривалості та послідовності*. Проте використовують ці категорії

⁹ *Досліджування фахових мов* — це напрям у мовознавстві, який вивчає особливості мов певних галузей науки [12]. *Функційна граматики* — це напрям у мовознавстві, в основі якого лежить вивчення універсальних категорій мови і побудова граматики, використовуючи підхід “від семантики до її формального вираження” (“від функції до засобів”) як основний [31, с. 112]. *Когнітивна лінгвістика* — це напрям у мовознавстві, у якому функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності, а структури та механізми людської свідомості досліджують через мовні явища [31, с. 258].

по-різному. Аспектологи з особливостей лексичної семантики дієслів, що відбиває деякі об'єктивні властивості самих позначуваних цими дієсловами процесів, виводять конкретні характеристики видових значень і видових властивостей, зокрема наявність / відсутність дієслова протилежного виду, відсутність тих чи тих видових значень тощо¹⁰ [8, с. 18; 19, с. 43]. Термінологи будують дві зазначені вище інформаційні моделі предметної сфери (згорнута та розгорнута) й забезпечують певну адекватність цих моделей описуваним природним, технологічним і соціально-економічним процесам;

2) в українських фахових текстах термінами є не лише іменники, а й дієслова [27, п. Г.1], що робить вельми актуальним використання в термінознавстві аспектологічного доробку;

3) українські віддієслівні іменники, що означають опредметнені процеси, зберігають у дещо модифікованому вигляді категорію виду початкового дієслова, від якого їх утворено [3, с. 116, 148, 287]. Це дає змогу застосувати до них певні аспектологічні напрацювання;

4) для позначення поняття як термін використовують не багатозначне дієслово (віддієслівний іменник), а лише один його лексико-семантичний варіант (ЛСВ)¹¹. Це дає змогу віднести цей термін до певного аспектологічного класу, оскільки ці класи зорієнтовані не на всю багатозначну дієслівну лексему (кількість значень окремих дієслів сягає 10 і більше [25, с. 7]), а на кожен її ЛСВ [8, с. 23].

Порівняймо фундаментальні для термінознавства поняття “процес_A”, “стан_A”, “процес_A”, “дія_A” і “подія_A” із засадничими поняттями аспектології (див. табл. 1). Для цього розгляньмо геометричну інтерпретацію: маємо *n*-вимірний простір характеристик предмета, де 1) *вісь абсцис* — *вісь часу*; 2) *кожна вісь* (X_1, \dots, X_{n-1}) відповідає певній *характеристиці*; 3) *кожна точка* такого багатовимірного простору (t, x_1, \dots, x_{n-1}) співвіднесена з перебуванням *предмета* (речі, особи) у момент *t* у *стані*_T (x_1, \dots, x_{n-1}).

Геометричну інтерпретацію різних аспектуальних ситуацій у цьому багатовимірному просторі подано в табл. 2.

Табл. 2 дає підстави зробити такі висновки про співвіднесеність понять (на рис. 2 цю співвіднесеність подано штриховими стрілками):

1) термінознавству достатньо розрізнити два різновиди аспектуальних ситуацій, що відповідають двом субкатегоріям процесовості — *дії*_T та *події*_T і відрізняються проекцією лінії (точки) на *вісь абсцис*:

- а) проекція скінченної або нескінченно великої довжини;
- б) проекція нехтовно малої довжини, тобто точка.

¹⁰ Такий напрям у дослідженні дієслівного виду називають *об'єктивістським*, на протилежність *суб'єктивістським теоріям*, які акцентують увагу на ставленні мовця до ситуації, його оцінці стану справ, при цьому онтологічні підстави, що уможливають той чи інший погляд, відступають на задній план [8, с. 18].

¹¹ *Лексико-семантичний варіант* — це елементарна лексична одиниця, сукупність усіх граматичних форм цього слова, співвіднесена з одним певним значенням [25, с. 10].

Геометрична інтерпретація різних аспектуальних ситуацій

Геометрична інтерпретація	Аспектологія	Термінознавство
<i>лінія</i> , паралельна осі абсцис	<i>стан</i> _A (табл. 1, п. А.3)	<i>дія</i> _T (табл. 1, п. Т.5)
<i>лінія</i> , не паралельна осі абсцис, проекція якої на вісь абсцис має <u>скінченну</u> чи <u>нескінченно велику</u> довжину	<i>процес</i> _A (табл. 1, п. А.5)	
<i>точка</i> чи <i>лінія</i> , перпендикулярна осі абсцис (її проекція на вісь абсцис – це <i>точка</i>)	<i>подія</i> _A (табл. 1, п. А.4)	<i>подія</i> _T (табл. 1, п. Т.4)

Тоді як аспектологам потрібно розрізняти дієслова, пов'язані зі змінюванням характеристик об'єкта (*процес*_A), з незмінними ситуаціями (*стан*_A) і з "миттєвими" ситуаціями (*подія*_A)¹², оскільки такі дієслова мають різні видові значення та видові характеристики¹³,

2) поняття "*подія*_A" (табл. 1, п. А. 4) та "*подія*_T" (табл. 1, п. Т. 4) дуже близькі — їм відповідають практично однакові ситуації позамовної дійсності;

3) поняттю "*дія*_T" (табл. 1, п. Т. 5) відповідають в аспектології поняття "*процес*_A" (табл. 1, п. А. 5) та "*стан*_A" (табл. 1, п. А. 3);

4) поняття "*семантичний предикат*", з одного боку, та поняття "*предикат процесу*_A", "*предикат стану*_A" і "*предикат події*_A", з другого боку, вступають у родо-видові відношення, тоді як між поняттям "*процес*_T" та поняттями "*дія*_T" і "*подія*_T" — у партитивні (ціле — частина). Цю відмінність наочно подано на рис. 2;

5) аспектологія не потребує загального поняття, яке б об'єднувало такі його часткові поняття, як початок, перебіг та кінець *процесу*_T, оскільки це не можна висловити одним предикатом, хоча аспектологи досліджують зв'язки між цими фазами [23].

¹² Як зазначає М. Калько, "онтологічно вагомими для аспектуальності є категорії статуюальності, процесуальності й евентуальності" [9, с. 40].

¹³ Разом із тим, в аспектологічній літературі відзначають, що деякі типи процесів_A зближуються з деякими типами станів_A: *У кімнаті горить світло. Сніг блищить на сонці* тощо [7, с. 36]. С. Г. Татевосов зазначає: "Разграничение СОСТОЯНИЯ и ПРОЦЕССА — вопрос, вызывавший среди семантистов противоречия и споры. Интуитивно ПРОЦЕСС, в отличие от состояния, представляет собой ситуацию динамическую, предполагает изменение во времени и, по удачному наблюдению Б. Комри (Comrie 1976) требует притока энергии для своего осуществления. Более строго разграничить процессы и состояния, однако, довольно трудно — многие исследователи (Vach 1986; Filip 1999; Kratzer 2000) попросту рассматривают противопоставление процессов и состояний как онтологическое, то есть несводимое ни к каким элементарным противопоставлениям" [26, с. 122].

Інші приклади вживання термінів процес, дія і стан у мовознавчій літературі

У “Малій філологічній енциклопедії” О. І. Скопненка і Т. В. Цимбалюк наведено таке визначення: “Дієслово — частина мови, яка означає дію або стан як процес, виражає ці значення за допомогою категорій виду, способу, часу, особи, стану й виконує в реченні роль присудка” (виділення наше — М. Г.) [16, с. 111]. Далі пояснено, що “поняття процесу охоплює різні значення: конкретну дію (сіяти, читати) і рух і переміщення в просторі (бігти, їхати), фізичний і душевний стан (хворіти, хвилюватися), ставлення особи до когось (ненавидіти, любити)” [Там само]. Отже, в наведеному визначенні *процес* — це категорійна ознака, якою наділені всі дієслова. Це значення практично збігається з поняттям “*процес_T*” (табл. 1, п. Т. 1), тобто із загальнофілософською категорією, що описує послідовне змінювання // змінення предметів і явищ позамовної дійсності, яке триває в часі. Наведені у цитованому визначенні терміни *дія* і *стан* позначають різновиди *процесів*, пов’язані з різною “швидкістю” цього змінювання: для *дії* характерно змінювання // змінення характеристик предмета (явища) як тривале, так і “миттєве”, а для *стану* — ці характеристики не змінюються впродовж часу спостереження.

У тому самому значенні терміни *дія* і *стан* ужито в тлумаченнях віддієслівних іменників, що означають опредметнені процеси, у тлумачних словниках української мови. Наприклад: *сіяння* — *дія* за знач. *сіяти* [1, с. 1326]; *руйнування* — *дія* за знач. *руйнувати* та *дія* і *стан* за значенням *руйнуватися* [1, с. 1278]; *зруйнування* — *дія* за знач. *зруйнувати* та *зруйнуватися* [1, с. 481]; *захворювання* — *дія* за знач. *захворювати* [1, с. 432].

Аналізуючи мовознавчу термінологію, І. Р. Вихованець зазначав, що “лінгвісти у поняття “дія” нерідко вкладають неоднаковий зміст” [2, с. 93]. Це саме можна сказати й про інші розглядувані в цій статті поняття.

Висновки

1. Вимогу однозначної відповідності терміна поняттю не варто абсолютизувати — термін має відповідати лише одному поняттю й навпаки, кожне поняття має бути позначене лише одним терміном тільки в межах певної терміносистеми.

2. Навіть у межах мовознавства спостерігаємо різне вживання таких засадничих термінів, як *процес*, *дія*, *стан*, що відповідає різним класифікаціям понять: класифікація частин мови за категорійною ознакою, класифікації предикатів за семантикою і за аспектуальними ознаками.

3. Термінознавство як окрема міждисциплінарна галузь знань має власний поняттєвий апарат і:

- позначає терміном *процес_T* загальнофілософську категорію, що описує послідовне змінювання // змінення предметів і явищ позамовної дійсності. Таке розуміння дуже близьке до мовознавчого поняття “*процес*” як категорійної ознаки, якою наділені всі дієслова;

• позначає терміном *стан_T* сукупності наявних у певний момент часу значень характеристик предмета, що відповідає природничо-технічному розумінню цього поняття;

• виділяє в процесах позамовної дійсності фази поступового нагромадження кількісних змін (*дії_T*) та фази “стрибка” з одного стану в інший за нескінченно (нехтовно) малий проміжок часу (*події_T*), що відповідає філософському розумінню еволюції та революції. Поняття “*подія_T*” дуже близьке до аспектологічного поняття “*подія_A*” — це практично однакові ситуації позамовної дійсності, а поняттю “*дія_T*” в аспектології відповідають два поняття — “*процес_A*” та “*стан_A*”.

4. У разі вживання в наукових статтях, підручниках, науково-популярних розвідках термінів *процес*, *дія*, *подія*, *стан* потрібно чітко усвідомлювати, у якому значенні їх використано, і для зручності читачів зазначати це в тексті.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь, 2005. — 1728 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К., 1992. — 224 с.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К., 2004. — 400 с.
4. Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) — К., 1997. — 256 с.
5. Гінзбург М. Щодо засадничих понять, пов'язаних з подаванням процесів // Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. — 2010. — № 676. — С. 8–14. — Режим доступу: http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk559/TK_wisnyk559_ginzburg.htm.
6. Глагол // Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов. Энциклопедия “Кругосвет” [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/ab9a62f0-0af4-f224-5aa5-89d1726e6f0c/1007615A.htm>.
7. Зализняк А. А. Введение в русскую аспектологию / А. А. Зализняк, А. Д. Шмелев. — М., 2000. — 222 с. — (Studia Philologica).
8. Калько М. Аспектуальні класи українського дієслова на тлі класів З. Вендлера // Українська мова. — 2009. — № 3. — С. 17–26. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/6048/03-Kalko.pdf?sequence=1>.
9. Калько М. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові. — Черкаси, 2008. — 384 с.
10. Калько М. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. — 2004. — Вип. 34. — Ч. I. — С. 81–87. — Режим доступу: http://www.anthropos.org.ua/jsui/bitstream/123456789/1158/1/Kalko_81-87.pdf.
11. Канделаки Т. Л. Системы научных понятий и системы терминов // Вопросы разработки механизированной информационно-поисковой системы. — М., 1965. — Вып. 3. — С. 51–90.
12. Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження // Іноземна філологія. — 2009. — Вип. 121. — С. 138–141.
13. Кутня Г. До питання класифікаційних критеріїв предикатів у мовознавчій літературі // Лінгвістичні студії: 36. наук. пр. — Донецьк, 2009. — Вип. 18 — С. 75–80. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ls/2009.../18.15_kutnya_predykaty.pdf.
14. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. — М., 2009. — 256 с.
15. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. — М., 1961. — 158 с.

16. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. — К., 2007. — 478 с.
17. *Моргунок В. С.* Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології: Препр. — К., 1993. — 32 с.
18. *Мустайоки Арто.* Понятие аспектуальности в новом свете // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Междунар. конгресс исследователей русского языка [Эл. ресурс]. — Москва, 18.03.2004. — Режим доступа: www.helsinki.fi/~mustajok/pdf/ponjatje_aspektualnosti.pdf.
19. *Падучева Е. В.* Опыт систематизации понятий и терминов русской аспектологии // Russian Linguistics. — 1998. — V. 22. — С. 35–58. — Режим доступа: lexicograf.ru/files/Asp_gasp.pdf.
20. *Падучева Е. В.* Структура события: семантические роли, аспектуальность, каузация // Научно-техническая информация. — 2009. — Серия 2. — № 6. — С. 38–45. — Режим доступа: lexicograf.ru/files/event-structure_rus.pdf.
21. *Перхач В.* Дія — діяння // Науково-технічне слово. — 1995. — № 1 (4). — С. 88–118.
22. *Рицар Б.* Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки. — Львів, 1995. — 608 с.
23. *Семиколенова Е. И.* Фазовость как одна из основных характеристик процесса // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 54. — С. 68–73. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp54/knp54_68-73.pdf.
24. *Смаль-Стоцький С.* Граматика руської мови / Уложили С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. — Відень, 1914. — 202 с.
25. *Соколова С. О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. — К., 2003. — 285 с.
26. *Татевосов С. Г.* Акциональность: типология и теория // Вопросы языкознания. — 2005. — № 1. — С. 108–141. — Режим доступа: files.istorichka.ru/FTP/Periodika/Voprosy.../2005/2005_1.pdf
27. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. — ДСТУ 3966-2009. — К., 2009. — 32 с.
28. Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT). — ДСТУ ISO 1087-1:2007. — К., 2009. — 36 с.
29. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. — ДСТУ 3966-2000. — К., 2000. — 32 с.
30. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 т. — К.; Нью-Йорк, 2002–2003. — Т. 1. — 2002. — 512 с.; Т. 2. — 2003. — 512 с.
31. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та інші. — К., 2004. — 824 с.
32. *Шинкарук В. Д.* Модус і диктум у структурі речення: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова”. — К., 2003. — 31 с. — Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/npnau/shynkaruk.pdf.

M. Ginzburg

USE OF TERMS PROCESS, ACTION, EVENT, STATE
IN LINGUISTICS AND IN THE TERMINOLOGY SCIENCE

It has been shown that the terms *process*, *action*, *event*, *state* denote different concepts extralinguistic reality in various branches of linguistics and in the terminology science. Therefore, scientific and educational publications should clearly define in which sense these terms are used.

Key words: term, definition, predicate, terminology science, aspectology.